

DET KORPORATIVA LETTLAND

Av svenske lektorn WILLIAM W. FREIJ, Riga

DEN 11 februari 1938 förklarades genom ett regeringsdekret undantagstillståndet i Lettland upphävt. Den lettiska republiken hade då styrts under de extraordinära förhållanden, som ett sådant tillstånd medför, i närmare fyra år. Undantagstillståndet hade nämligen införts i samband med den nuvarande statspresidenten Karlis Ulmanis' övertagande av makten natten till den 16 maj 1934. Om denna överraskande, snabbt och oblodigt genomförda statskupp, varigenom en maktförskjutning ägde rum från det folkvalda parlamentet till en auktoritär regering, har förut redogjorts i *Svensk Tidskrift*.¹ Det låg i sakens natur, att en sådan maktförskjutning skulle markera inledningen till en helt ny epok i den då blott femton år gamla lettiska republikens historia. Så långt en överblick är möjlig, skall i denna uppsats ett försök göras att ge en bild av den nya lettiska statsordning, som visserligen ännu icke är fullt utkristalliserad, men vars konturer man dock ganska tydligt kan skönja.

Söker man fastställa orsakerna till den plötsliga regimförändringen i maj 1934, står det ganska snart klart, att flera olika händelser både inom Lettland och utom verkat pådrivande på utvecklingen. Skärpan i de parlamentariska debatterna hade under år 1933 och början av 1934 blivit allt större, och man hade från den lettiska riksdagens — saeimans — talarstol hört öppna hotelser om att vapnen kanske måste avgöra, vad som i den parlamentariska debatten blev olöst. De största meningsskiljaktigheterna framkallade det förslag till författningsreform, som framlagts av Ulmanis och hans anhängare, och som gick ut på att öka statspresidentens inflytande på bekostnad av saeiman — detta i syfte att komma ut ur fr. a. de många ekonomiska svårigheter, som den i ett frapperande stort antal partier splittrade saeiman förgäves

¹ 1937: VIII, W. Freij: Karlis Ulmanis — Lettlands president.

brottats med.¹ Ändringsförslaget vann ingen förståelse i parlamentet, och det var detta, som gav den slutgiltiga impulsen till regimförändringen. Den inre osäkerheten, framkallad av saeimans splittring, den alltmer skärpta ekonomiska krisen och en viss allmän stämning av *laissez aller*, ökades än ytterligare genom 1933 års storpolitiska skeenden ute i Europa.

Framför allt fick den nationalsocialistiska rörelsens genombrott i Tyskland efterverkningar också i Baltikum, bl. a. genom den förändring, som inträdde i förhållandet mellan Tyskland och SSSR. Den tidigare varma vänskapen mellan dessa stater frös med ett slag till is. I stället drevos Polen och Tyskland trots all gammal misstro i armarna på varandra. En strikt neutralitet kunde, menade Ulmanis, uppehållas endast av en regering, som vore oberoende av partipolitikens kastvindar. Även om den tyska nationalsocialismen i tekniska frågor kom att ge den nya lettiska regimen vissa förebilder, torde man å andra sidan med fog kunna hävda, att Ulmanis' övertagande av makten var en preventiv åtgärd, delvis tillkommen i syfte att förebygga den nationalsocialistiska rörelsens spridning till lettiskt område. Samtidigt ville han klavbinda den ökade aktivitet från den yttersta vänsterns sida, som också kunde tänkas bli en följd av och reaktion mot händelserna i Tyskland. En egenhet för den lettiska auktoritära regimen blev, att inget särskilt parti proklamerades som regeringens. Dock voro nästan samtliga av den nya ministärens medlemmar, vilka kunde föreställas för dåvarande statspresident Kviesis redan den 17 maj, sådana, som aktivt deltagit i de lettiska frihetsstriderna 16 år tidigare. Ulmanis själv övertog och innehade jämte posten som ministerpresident också utrikesministerns portfölj, tills han 1936 blev statspresident.

Den 16 maj utfärdade Ulmanis ett manifest till folket, delvis format som en regeringsdeklaration. Här uppdrogos huvudlinjerna för den politik, som man framdeles ville följa. Högtidligt förklarades, att den nya ordningen icke skulle komma att rikta sig mot demokratin som sådan; vad man ville frigöra sig från, var endast den lettiska parlamentarismens metoder. Stärkandet

¹ Förutom de representerade 27 partierna hade i de sista valstriderna deltagit ytterligare 17, varför således ej mindre än 44 olika partier kämpat om saeimans 100 deputeradeplatser.

av letternas nationsmedvetande skulle vara målet för regeringens alla åtgärder. Man ville frigöra sig från främmande element och skapa en självständig, nationell lettisk kultur — både materiell och andlig. Denna inställning är för svenskar, som lärt av historien, lätt nog att förklara. Den medför i små stater ett slags patriarkat, på samma gång beskyddande och strängt, som vi känna från den svenska reformationstiden. Då hade Sverige genom Gustaf Vasa fått sitt nationella självmedvetande väckt. Nu hade letterna efter århundraden av ofrihet fått sitt tillfälle att hävda sig som ett eget folk. Många av den Ulmaniska regimens åtgärder ha därför kommit att präglas av den självmedvetandets anda, som talar ur de bekanta ord, Olaus Petri fällde, då han stod i begrepp att göra svenska till kyrkans språk i stället för latinnet: »Vi svenskar höra ock Gudi till...»

Den auktoritära Ulmaniska regeringen övertog, som det hette, saemans uppgifter, till dess att en ny författning hunnit utarbetas. Arbetet på denna nya sakernas ordning har alltsedan maj 1934 pågått oavbrutet, och förhållandena hade, såsom redan nämnts, i februari 1938 stabiliserat sig så, att man ansåg tiden vara inne att upphäva undantagstillståndet. Den princip, som varit den ledande under detta arbete, har varit en strävan att ersätta de partibestämda verkställande, rådgivande och beslutande organen med rent fackliga. »Om varje fråga besluta endast sakkunniga.» Det gällde nu att finna den rätta formen för dessa organ, först och främst på den ekonomiska förvaltningens område. Det första experimentet gjordes redan i december 1934, då den s. k. Lettiska handels- och industrikammaren organiserades. 1935 fick jordbruket, vilket låg Ulmanis som agronom närmast om hjärtat, och vilket också är landets egentliga livskälla, sitt forum i Lettiska lantbrukskammaren. De statuter, som utfärdades för denna kammare i mars nämnda år, kommo sedermera att vid flera tillfällen (bl. a. juli 1935, januari 1936) undergå vissa justeringar med hänsyn till vunna erfarenheter av bestämmelsernas verkningar. Men den grundläggande principen bestod provet, och efter Lantbrukskammarens mönster ha sedan motsvarande organ skapats på andra områden. Handels- och industrikammaren, vars statuter befunnits icke tillräckligt befordra den centralisation, som regeringen önskat, ombildades enligt en ny lag av den 30 december 1935. Samma datum utfärdades också bestämmelser för den s. k. Hantverkskammaren, vilken omedelbart därefter bör-

jade sitt arbete. Som den sista men icke minst viktiga i raden av dessa fackorganisationer kom Arbetskammaren, vilken var färdigorganiserad i maj 1936. Genom detta kammarsystem har man funnit en form för representation av de anställda på nästan samtliga arbetsområden. Orepresenterade äro ännu egentligen endast de fria yrkenas folk — konstnärer, vetenskapsmän, journalister, skriftställare. Men inom kort kommer också denna lucka att vara fylld. Den 5 maj i år stadfäste nämligen ministerkabinettet en lag om två nya kamrar — Skriftställar- och konstnärskammaren (»Rakstu un maks las kamera») samt »Profesiu kamera», vilken senare blir ett organ för folk inom de arbetsgrenar, som bygga på universitets- eller högskoleutbildning, alltså t. ex. jurister, läkare, veterinärer, universitets- och andra lärare, ingenjörer m. fl. Genom en annan lag av samma datum skapades det s. k. Statens kulturråd (Valsts kulturas padome), vilket på sin ort kommer att fylla samma uppgift som Statens förvaltningsråd, se sid. 358) på de områden, som omspännas av de tidigare nämnda kamrarna. Härmed torde den sista länken vara infogad i det lettiska korporativa representationssystemet, och man har endast att vänta på att de många skilda lagarna infogas i en ny författningsurkund.

Man frågar sig nu givetvis, vilken plats dessa kamrar inta, vilka rättigheter tillmätas dem, och vilka skyldigheter åligga dem. Enklarest klargöres detta spörsmål genom att ge en någorlunda uttömmande framställning av hur en av dessa kamrar är organiserad. Näringspolitiskt är Lantbrukskammaren onekligen den viktigaste, men det torde vara av större intresse att här klarlägga industriarbetarnas och med dem jämförligas ställning i den lettiska auktoritärstaten, varför vi göra Arbetskammaren till föremål för vår undersökning.

I inledningen till Lagen om Lettiska arbetskammaren av den 7 maj 1936 uppdragas de allmänna riktlinjerna för kammarens verksamhet. Dess uppgift är att företräda löntagarne och bevaka deras rättigheter. Detta innebär, att Arbetskammaren övertagit de uppgifter, som tidigare ålåg fackföreningarna och arbetarklassens representanter i parlamentet. Genom den nya lagen blevo de förra överflödiga, och dessa gamla fackföreningar likviderades. Emellertid var det omöjligt att helt avskaffa alla fackliga platsorganisationer, och man lät därför som ett slags verkställande organ bilda nya föreningar, vilkas statuter emellertid utarbetats av Arbetskammaren, och vilka överhuvud äro ytterst intimt för-

bundna med denna. I Riga, dit den övervägande delen av all lettisk industri är koncentrerad, skulle upprättas en organisation för varje specialfack, men ute i landet förenades de olika arbetargrupperna på samma plats i en enda fackorganisation. De nya fackföreningarna omfatta numera omkring 60,000 av landets samtliga cirka 90,000 arbetare. Vilka arbetargrupper, som kammaren har att företräda, bestämmas av ministerpresidenten i samråd med välfärds-, finans- och jordbruksministrarna.

Arbetskammaren är löntagarnas eget forum. Den består av 100 medlemmar, utsedda bland arbetarna av ministerpresidenten eller någon av honom befullmäktigad person. Utom de ordinarie ledamöterna utses också 50 suppleanter. Arbetet betraktas som ett rent hedersuppdrag och är alltså oavlönat. Varje år avgår en tredjedel av medlemmarna, och en ständig cirkulation kommer på detta sätt att äga rum. På egen begäran kan ledamot befrias från sitt uppdrag redan efter kortare tid, liksom han också kan uteslutas, om han på ett eller annat sätt misskött sig. För en sådan prickningsåtgärd fordras emellertid två tredjedelars majoritet inom kammaren. I likhet med vad fallet brukar vara inom lärda samfund, har man i Arbetskammaren dessutom ett antal s. k. »hederskorrespondenter» — sakkunniga inom och utom Lettland.

I fråga om Arbetskammarens rättigheter torde man kunna säga, att dessa i stort sett inskränka sig till den rådgivande församlingens. Endast på anfordran kan den t. ex. delta i utarbetandet av lagar rörande löntagarna. Den har också rätt att ur arbetarnas synpunkt och till främjande av deras intressen avgiva utlåtande angående olika av stat eller kommun föreslagna lagar rörande arbetarfrågor.

Det åligger kammaren att företräda arbetaren i olika rättsinstanser; den kan här låta sig representeras av enskilda delegater eller av hela kommissioner. Likaså är det Arbetskammaren, som representerar de lettiska arbetarna vid alla internationella kongresser och skall upprätthålla förbindelser med andra länders arbetarorganisationer.

Hand i hand med den lettiska nationalkänslans uppvaknande på allvar har alltifrån 1900-talets början gått en strävan att höja det lettiska folket fysiskt och andligt. Det har under den nya regimen kommit på de olika kamrarnas lott att sörja för respektive folkgruppers fostran. Arbetskammaren har alltså som en av sina viktigaste uppgifter att fullfölja arbetarklassens fysiska och and-

liga utbildning. Till den ändan är det dess skyldighet att anlägga sportplatser och inreda gymnastiksalar samt organisera sportklubbar, befordra egnahemsrörelsen etc. Vidare skall den genom kurser, utställningar och exkursioner sörja för utbildningen av yrkesskickliga arbetare, prisbelöna föredömliga arbetare och föra rulla över dem, ett system, som man ju känner från Lettlands stora grannar både i öst och väst. Under Arbetskammaren sortera yrkesinspektörer, som ha att övervaka förhållandena på arbetsplatsen, ge råd för fritidens användning och infordra upplysningar av arbetarna om deras krav etc.

Också det i Lettland alltmer tilltagande intresset för den kooperativa rörelsen, delvis organiserad efter svenskt mönster, har Arbetskammaren att underhålla och ytterligare stärka.

Arbetskammaren har ålagts de skyldigheter, som i Sverige tillkomma de av Kungl. Maj:t utsedda förlikningsmännen, nämligen att förebygga konflikter mellan arbetare och arbetsgivare. För att kunna fullgöra denna skyldighet har kammaren rätt att när som helst av arbetsgivaren infordra uppgifter angående förhållandena på arbetsplatsen etc. Ohörsamhet från arbetsgivarens sida i detta fall kan straffas med böter upp till 500 lats.

Regeringens inflytande i kammaren är betydande, då — såsom redan nämnts — medlemmarna utses av ministerpresidenten. Därtill kommer, att presidiet, bestående av ordförande, dennes ställföreträdare samt 4 vice ordförande, likaså utnämnes av regeringen och endast på ett år. Dessutom sitter i presidiet en representant för socialministeriet.

Presidiets arbete fördelas på tio olika byråer, nämligen för administration, fackföreningar, arbetsskydd, kulturellt arbete, ungdomsfrågor, juridiska spörsmål, självhjälp, arbetsförmedling, sport och rekreation, hygien och hushåll. Kammarens tekniska arbete ledes av en generalsekreterare, utnämnd på obestämd tid av presidiet. Mot dessa tio byråer svarar kammarens uppdelning på tio olika sektioner, på vilka medlemmarna fördelas efter kammarordförandens gottfinnande.

Efter i stort sett samma principer äro de övriga kamrarna organiserade. På Handels- och industrikammarens lott har det kommit att framför allt uppsöka och exploatera landets egna råvarutillgångar i stil med det ekonomiska programmet i andra auktoritära stater. Man har under de senaste åren i viss mån ersatt importartiklar med inom landet framställda produkter. Vidare

har en följd av den nya ekonomiska politiken blivit, att en mängd större företag, som tidigare legat i händerna på privatpersoner, trätt i likvidation och övertagits av staten.

Lantbrukskammaren har, som redan nämnts, kommit att bli Ulmanis' speciella skötebarn. Han utarbetade egenhändigt dess stadgar och uppdrog riktlinjerna för dess arbete. Att detta jordbruksministrernas rådgivande organ, bortsett från alla personliga intressen, måste få en framskjuten position, blir klart, om man betänker, att Lantbrukskammarens ledamöter representera cirka 230,000 hushåll, i vilka ungefär hälften av hela Lettlands befolkning ingår. Av dessa hushåll äro 150,000 sådana, som vi här i landet bruka kalla småbruk, där driften helt hålles i gång av familjemedlemmarna själva utan hjälp av lejd arbetskraft. Denna kammar hade att från början ta itu med en mängd mycket svåra problem, av vilka flera dock nu fått en till synes lycklig och bestående lösning. Först och främst gällde det att rädda tusentals lantbrukare ur det hopplösa läge, i vilket de råkat genom prisetfallet på jordbruksprodukter under den ekonomiska krisen. En stor procent av småbrukarna hade i samband med den s. k. agrarreformens genomförande grundat driften på lån — ibland för inköp av inventarier, ibland även för förvärvande av själva jorden. Genom en kraftig nedskrivning av dessa lån och deras räntesatser räddades åtskilliga småbruk från att gå under klubban på någon av storbankerna anordnad exekutiv auktion.

En annan av Lantbrukskammarens allra viktigaste uppgifter har varit att höja jordbrukarbefolkningen och rationalisera lantbruket i det s. k. Lettgallen, d. v. s. den östra, mot Ryssland gränsande delen av landet, där befolkningen sedan länge levat under ytterst primitiva förhållanden, ehuru jorden är bördig. Det med rysk sangvinism slentrianmässigt bedrivna jordbruket här strävar Lantbrukskammaren att lyfta i nivå med det övriga Lettlands. Detta sker bl. a. genom ett effektivt stöd åt linproduktionen, en av Lettgallens viktigaste inkomstkällor och en av den lettiska exportens säkraste grundvalar.

De fyra först inrättade kamrarna erhöilo i början av detta år rätt att genom det nybildade »Statens förvaltningsråd» (Valsts saimnieciska padome) deltaga i den ekonomiska lagstiftningen och bilda hittills den enda myndighet, som tilldelats en sådan rätt. Rådet är ett slags representation för de fyra kamrarna, ett gemensamt lagutskott, om man så vill. Den nya lagen om Statens

förvaltningsråd stadgar, att i detsamma skola ingå kamrarnas huvudkommissioner. Dessa å sin sida bildas av resp. kammares presidium och sektionsoförförande. Rådets befogenheter bestå dock endast i rätt att yttra sig över sådana lagförslag rörande ekonomiska och finanspolitiska frågor, som av regeringen till detsamma remitteras.¹

Detta första steg skulle — enligt statspresidentens utfästelser vid Förvaltningsrådets öppningssammanträde — icke bli det enda. När den inre ordningen kunde anses ha fullständigt stabiliserats och alla klasser sammansvetsats i en nationell vilja, då skulle åt folket — ej åt skilda partier — överlåtas att självt stifta sina lagar.

Samtidigt som Ulmanis' ministär 1934 övertog alla parlamentets befogenheter, igångsattes en aktion för att ute i landet bringa kommunernas förvaltning i överensstämmelse med den nya auktoritära regimens grundprinciper: centralisation och personligt ansvar. Städernas stadsfullmäktige ersattes av »stadsstyrelser» med borgmästaren som ansvarig ledare, varvid man noga tillsåg, att i dessa endast rena letter fingo säte och stämma. I spetsen för landskommunerna sattes ett slags »byäldste» (pagasta vecakais), och i länsstyrelsernas ställe fick man »länsäldste» (aprinka vecakie). Genom lagen av den 25 maj 1934 avsattes alla förutvarande borgmästare, och nya, regeringstrognas, tillsattes. Inrikesministern fick vidsträckt befogenhet att bestämma antalet ledamöter i stadsstyrelserna, fastställa dessa ledamöters lön etc. Koncentrationsprincipen tog sig i fråga om städernas självstyrelse uttryck bl. a. däri, att borgmästaren erhöll ett allmänt gällande suspensivt veto. De frågor, som härigenom ej kunna komma till avgörande hos den lokala myndigheten, hänskjutas till inrikesministern för skiljedom. Borgmästaren har vidare ensam rätt att till- och avsätta städernas ämbets- och tjänstemän, fastställa deras löner etc. Ungefär motsvarande rättigheter tillkomma i landskommunerna byäldsten och länsäldsten.

Sträng kontroll utövas över de olika stads- och landskommunernas förvaltning. Inrikesministern tillsätter de revisionskommissioner, som ha att utöva denna kontroll, vilken icke blott gäller

¹ Anmärkas må, att det nya auktoritära Lettlands korporationskamrar och förvaltningsråd i hög grad synas uppbyggda efter modell från den Dollfuss-Schusch-niggiska ständerstaten.

finanserna utan vederbörande myndighets ämbetsutövning överhuvud taget.

Till stabiliseringen av de inre förhållandena i Lettland under de senaste fyra åren har i stor utsträckning bidragit frånvaron av alla utrikespolitiska komplikationer; i detta avseende är Lettland långt lyckligare än sin granne Litauen, där Memel- och Vilnafrågorna skapa ett konstant osäkerhetstillstånd. Med Estland och Litauen är Lettland intimt förenat i den s. k. Baltiska ententen. Avslutandet av denna trestatsöverenskommelse var en av den Ulmaniska regimens första och betydelsefullaste utrikespolitiska aktioner. Ententen avslöts den 12 september 1934 efter att egentligen ha varit på tal alltsedan de baltiska staternas erkännande de jure av stormakterna i september 1921. Framför andra hade Lettlands förste utrikesminister, den klarsynte Z. Meierovics, lagt ned mycket arbete på att få sammanslutningen till stånd. I hans anda arbetar också V. Munters, vilken alltsedan Ulmanis' avstående från utrikesministerposten i samband med valet till statspresident 1936 skickligt lett den lettiska utrikespolitiken. Så mycket betydelsefullare för de baltiska staternas liv är denna entente, som den utgör icke blott en politisk allians utan också en överenskommelse om positiva åtgärder för främjande av samarbetet på det ekonomiska och kulturella området.